

O'QITUVCHI KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHUVIDA KVALIFIKATSIYA VA KOMPETENTSIYA (XUSUSIY VA TAYANCH KOMPETENTSIYALAR)

Z.T.Nazarova - o'qituvchi

SamVXTXQTMOM

Tayanch so'zlar: kvalifikatsiya, kompetentsiya, ijtimoiy faoliyat, kreativ, xususiy kompetentsiya, ma'naviy-axloqiy fazilatlar.

Ключевые слова: квалификация, компетенции, социальная активность, творческие способности, личностные компетенции, духовно-нравственные качества.

Key words: qualifications, competencies, social activity, creativity, personal competence, spiritual and moral qualities.

“Tarbiya” fani o'qituvchilarida ijtimoiy kompetentsiyalarni rivojlantirish muammosining pedagogik, psixologik muammo sifatida o'rganilishi va hal qilinishi pedagogika institutlarida, universitetlarning pedagogika va psixologiya fakulteti, bo'limlarida ta'lim jarayonida kompetentli yondashuvni takomillashtiradi. Bu esa ijtimoiy kompetentsiya mohiyatini “kompetentsiya” va “kompetentlilik” tushunchalari orqali oydinlashtirishni taqozo qiladi.

Zamonaviy kasbiy ta'lim mutaxassislarida yangi qadriyatlar tizimini shakllantirishga qaratiladi. Uning markazida, G.P.Shedrovskiyning fikricha, “Erkin muloqotga asoslangan, hayot tarzini va aloqa shakllarini kommunikatsiya asosida o'zgartira oladigan, va ijtimoiy javobgarlik prinsipi va pozitiv tipga ega bo'la oladigan individ” turadi [1:7].

Lug'atlarda “kompetentli” [2:72] tushunchasi bir necha ma'nolarda keladi. Jumladan, muayyan kompetentsiyaga ega bo'lgan, ya'ni biror bir tashkilot, shaxs faoliyatida vujudga keladigan muammo, vaziyatlarga: *competentia* (lot.) –1) qonun bo'yicha taalluqli funksiyalarni amalga oshira oluvchi; 2) ma'lum savollar to'plamiga javob bera oladigan, malakali mansabdor shaxsni anglatadi. E.A.Seytxalilov, B.X.Raximov, I.U.Madjidovlar tomonidan chop etilgan “Pedagogicheskiy slovar-spravochnik” lug'atida “kompetentli” termini “biror bir sohaga taalluqli bilimga egalik, xabardorlik”, “kompetentsiya” so'zini esa “ma'lum savollarga javoblarni yaxshi biladigan kishi”, yoki “biror ishni qilish huquqiga ega odamlar doirasi”, sifatida talqin qilinadi [3:701].

Kompetentsiya biror sohada insonning o'sha sohada ma'lum bilim va ko'nikmalarga ega ekanligini, buni o'zidagi aniq bilim, ko'nikma va malakalarga asoslanib tasdiqlay olishini ko'rsatadi. Bu tushuncha G'arbda inson va uning resurslariga yangicha qarash talablari asosida paydo bo'lib, ish o'rinlariga bo'lgan ehtiyoj va texnologiyalarning intensiv o'zgarishiga moslashish zaruratini keltirib chiqardi. Bunday yondashuv insonni kasbiy faoliyatga tayyorlashning xususiyatlarini, bu esa kasbiy vaziyat hamda bilim o'rtasida aloqa o'rnatishni, vujudga kelgan muammoni muvaffaqiyatli hal etishga tizimli yondashuvni ko'zda tutadi. Shu sababli bugun muayyan amaliy vaziyatlarda mutaxassisning o'z bilimini amalga ko'rsata olish muhim. Ya'ni kompetentlik birinchi, bilimlilik ikkinchi o'rinda turadi.

Bugungi kunga kelib, “kompetentsiya” tushunchasi ta'lim mazmunini modernizatsiyalashning, o'zida ta'limning intellektual va malakaviy tarkiblari natijasini birlashtiruvchi markaziy tushunchaga aylandi. Ta'limda kompetentli yondashuv zarur bilim bazasi shartligini inkor qilmaydi, balki kompetentsiyaning integral natijadorligini ko'zda tutadi.

Shu o'rinda O'zbekiston pedagog olimlarining kompetentsiyaviy ta'lim, kompetentsiya masalalariga doir ilmiy nuqtai nazarlari katta qiziqish uyg'otadi. Pedagogika fanlari doktori M.Vahobov “Bizningcha «kompetentsiya» deganda, o'quvchilar tomonidan egallangan bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarda qo'llay olish layoqati tushuniladi [4:3]”, deb hisoblaydi.

“Kompetentlilik” va “bilimlilik” nisbati haqida so'z bog'anda, pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslarini tadqiq qilgan olimlar N.A.Muslimov, M.H.Usmonboyeva, D.M.Sayfurov va A.B.To'rayevlar kompetentsiyaning o'rganish (mashq qilish) natijasida vujudga kelishini, kompetentlilik esa faoliyatda nazariy bilimlardan foydalanishda, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon etishda namoyon bo'ladi, degan uyg'un qarashni olg'a surganlar [5:94].

Mamlakatimizda o'qituvchilarning kasbiy faoliyati, kompetentsiyalarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-metodik izlanishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, tadqiqotchi M.Abdullayevaning turli harakatli, didaktik hamda o'zbek xalq o'yinlari orqali bolalarni aqliy hamda jismoniy rivojlantirish, shuningdek, ularning faolligini oshirish masalalari yoritilgan uslubiy qo'llanmasi nashr ettirildi [6:42]. Unda “Tarbiya” fani o'qituvchilari kompetentsiyalariga bo'lgan talablarni yangilashga bo'lgan zarurat ifodalandi, deyish mumkin. Qo'llanmada o'qituvchilarni istiqbolda kutayotgan kasbiy faoliyati mazmuni – “turli harakatli, didaktik hamda o'zbek xalq o'yinlari orqali bolalarni aqliy hamda jismoniy rivojlantirish, shuningdek, ularning faolligini oshirish” uchun zarur kompetentsiyalar kun tartibiga qo'yildi.

Shaxs xarakter xususiyati bilan bog'liq ko'nikmalarga quyidagi ijtimoiy, intellektual va irodaviy vakolatlarini misol qilib keltirish mumkin:

- muloqot qila olish qobiliyatlari;
- jamoada samarali ishlash;
- ishni o'z vaqtida bajarish;
- mehribonlik;
- ijodkorlik;
- ishga mehrlil yondashish;
- yonidagi odamlarni o'ziga jipslashtirish;
- vazminlik;
- mulohazakorlik;
- ijrochilik;
- natijaga yo'nalganlik;
- qaytma aloqa qila olish;
- stressga barqarorlik;
- nostandart vaziyatlarda o'zini yo'qotmaslik va to'g'ri takliflar yarata olish;
- axborotlarni tahlil qila olish;
- o'z fikrini tinglovchiga to'liq va aniq yetkaza olish kabilar.

Umuman, ta'limda tayanch kompetentsiyalar – kommunikativ, ijtimoiy-informasion, kognitiv, maxsus kompetentsiyalar qatorida quyidagi ijtimoiy kompetentsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi:

- mas'uliyatni o'z zimmasiga olish;
- yechimni birgalikda ishlab chiqish va amalga oshirishda qatnashish;
- turli madaniyatlar va dinlarga nisbatan bag'rikenglik;
- shaxsiy manfaatlarining korxona va jamiyat manfaatlarini bilan uyg'unligini namoyon etish.

Demak, “Tarbiya” fani o'qituvchisining muhim kompetentsiyalari deganda tarbiya jarayonini yuqori sifatli pedagogik ta'minlash uchun oldindan belgilangan o'zaro bog'liq kasbiy va shaxsiy qobiliyatlarning (bilim, ko'nikma, malaka usullari) pedagogik kombinatsiyasini tushunamiz.

Xalqaro tajribalarni o'rganish maqsadida jahonda turli davlatlar pedagoglarining ijtimoiy kompetentsiyalarini qiyosiy tahlil asosida ko'rib chiqamiz. Tahlillar shuni ko'rsatayotgiki, bular turlicha hamda umumiylik va xususiylik bilan ajralib turadi. Aytaylik, Turkiyada o'qituvchilarning ijtimoiy kompetentsiyasiga taalluqli quyidagi tamoyillarni ko'rish mumkin:

- davlat tili - turk tilida erkin va aniq gapirishi;
- axborot almashish uchun informasion-kommunikasion texnologiyalardan foydalana olishi;
- ixtisoslashtirilgan nashrlarni kuzatib borish;

- davlat xizmatchilari, jamoat liderlari va pedagoglar bilan yaqin aloqa;
- madaniy va sport tashkilotlarida muhim o'rin tutishi;
- o'quv tashkilotlari bilan hamkorlik qilishi;
- oila va jamiyatning ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini hisobga olishi;
- talabalarining madaniy qadriyatlarini hurmat qilishi;
- oilalarning qadriyatlarini va e'tiqodlarini hurmat qilishi;
- oilalarning ijtimoiy va madaniy xususiyatlari bilan tanishib borishi;

- oilalarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy kelib chiqishidan qat'iy nazar ularga bir xil munosabatda bo'lishi;
- xulq-atvori inson huquqlari asosida belgilanishi;
- boshqa odamlarga nisbatan irqiy kamsitish va kamsitilishni namoyon qilmasligi;
- sinfda demokratik munosabatlarni shakllantirishi;
- umuminsoniy va milliy qadriyatlarni hurmat qilishi;
- bolalar huquqlarini himoya qilishda faol ishtirok etishi;
- yangi g'oya va o'zgarishlarga tayyor turishi [7].

Pedagogning ijtimoiy kompetentsyalari tavsifiga berilgan ilmiy xulosalarning qisqacha tahlili [8:7]

T/r	Tadqiqotchi olimlar	Ta'rif mazmuni
1.	I.K.Makarova	Ijtimoiy kompetentsiyalar mazmuni quvidagi tarkibiy qismlarni o'zida mujassam qiladi: inonitirish va ishontirish qobiliyati; iamoada ishlash qobiliyati: o'rganish va yangilik qilish qobiliyati; nizolarni hal qilish qobiliyati; tashkilotchilik mahorati [9:8]".
2.	R. Xinch, S. Vittmann	Ijtimoiy kompetentsiya - ma'lum vaziyatlarda ijobiy va salbiy oqibatlarining uzoq muddatli ijobiy o'zaro bog'liqligiga olib keladigan kognitiv, hissiy va motorik hatti - harakatlardir.
3.	M. Vahobov	Kompetentsiya mohiyatan uch komponentdan iborat. Bular: kognitiv (bilimga egalik); operasion (faoliyat ko'nikmalarining shakllanganligi, texnologik savodxonlik); ma'naviy-axloqiy (shaxsiy rivojlanish va kasbiy mehnat natijalarini qadriyatli baholash, qadriyatlarni o'zlashtirish). Shu nuqtai nazardan kompetentsiyaning ta'lim tarbiya natijasi sifatidagi ustuvorligi e'tirof etiladi.
4.	I.A.Zimnyaya, N.Xomskiy	Kompetentsiya - bu ma'lum fan haqidagi prosedurali va qiymatli mazmunli bilimlar majmui bo'lsa, kompetentlik esa - bu "bilimlarni qo'llash - kompetentsiyaning harakatga kelishi", ya'ni individning muayyan kasbiy vaziyatda faoliyat yurita olishini xarakterlovchi keys kategoriyadir.
5.	V.D.Simonenko	Tayanch kompetentsiyalar mutaxassislarining universalligi, ijtimoiy va kasbiy harakatchanligini ta'minlaydi va ularga turli xil ijtimoiy va kasbiy jamoalarga muvaffaqiyatli moslashishga imkon beradi.
6.	YEKning tavanch kompetentsiyalari:	Ijtimoiy kompetentsiya - mas'uliyatni o'z zimmasiga olish. vechimni birgalikda ishlab chiqish va amalga oshirishda qatnashish, turli etnik madaniyat va dinlarga nisbatan bag'rikenglik, shaxsiy manfaatlar korxona va jamiyat ehtiyojlariga mos kelishini namoyon etishdir.
7.	V.N. Kunisina	Ijtimoiy kompetentsiyalarning asosiy funksiyalari - bu ijtimoiy vo'naltirish, moslashish, ijtimoiy va shaxsiy tairibani birlashtirishdan iborat. Ijtimoiy kompetentsiya tarkibiga kommunikativ va og'zaki kompetentsiya, ijtimoiy-psixologik kompetentsiya va shaxslararo yo'nalish, ego kompetentsiya va ijtimoiy kompetentsiyalar kiradi.
8.	S.N. Krasnokutskaya	Ijtimoiy kompetentsiya - shaxs ijtimoiylashuvining ajralmas qismi, hamkorlik qilish, aloqalar o'rnatish, o'z harakatlarining oqibatlarini uchun ijtimoiy javobgarlikni o'z ichiga oladi.
9.	N.S.Malyutkin	Ijtimoiy kompetentsiya shaxs motivlari va qadriyatlarini, shaxsning o'zini-o'zi ro'yobga chiqarishini ta'minlaydigan shaxsiy fazilatlar bilan ifodalanadi.
10.	V.S.Lednev, N.D.Nikandrov, M.V.Rijakov	Ijtimoiy kompetentsiya shaxsiga jamiyatdagi hayot normalari va qoidalarini munosib ravishda bajarishga imkon beradigan ijtimoiy ko'nikmalar orqali ham belgilanadi [10:74-b].
11.	N.Yu.Rajinov	Ijtimoiy kompetentsiyaning asosiy ko'rsatgichi, assertivlik, ya'ni shaxsning o'ziga ishonchi (ishonchsizligi).

"Tarbiya" fani o'qituvchisi ijtimoiy kompetentsiyalarida ma'naviy-axloqiy fazilatlar allohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilar X.Shreder hamda M.Forverglarning ta'kidlashicha ijtimoiy kompetentsiya-larning tarkibi to'rt fazilatni o'z ichiga oladi:

- xushmuomalalik, bu shaxsning kommunikativlik patensiali;
- munosabatlarni yaratishga bo'lgan qat'iyatlik, bu muloqatga tayyorlik;
- ta'sir, bu taklif qilish qobiliyati (ta'sir kuchi);
- "Men - konseptsiya", bu o'z-o'zini anglashning mohiyati bo'lgan kognitiv-hissiy tasvir.

Ta'limdagi kompetentsiyaga asoslangan yondashuvning konseptual qarashlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy

pedagogikada [11:49] "boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda, oilani, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash va farzandlarni tarbiyalashda "ongli" va o'zlarining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini amalga oshirish qobiliyati" deb hisoblaydi" [12:155].

Bu borada N.Yu.Rajinovning assertivlik, ya'ni shaxsning o'ziga ishonchi (ishonchsizligi)ni ijtimoiy kompetentsiyaning asosiy ko'rsatgichi ekanligi to'g'risidagi fikri ahamiyatli hisobladani.

Xulosa o'rnida autganda, kompetentlik tushunchasi psixologiyada hatti-harakatlarning xususiyatlari, shaxs faoliyatining dominant shakli, xayot faoliyati to'g'risidagi hozirgi bilim darajasi bilan bog'lab talqin qilinadi.

Adabiyotlar

1. Словарь иностранных слов, 1988. Словарь иностранных слов в русском языке. 1995.
2. Педагогический словарь-справочник/ Авт.-сост.: Э.А.Сейтхалилов, Б.Х. Рахимов, И.У. Маджидов; под общ. ред. Б.Ю. Ходиева; М-во высш. и ср. спец. Образования РУз.- Т.: "OPTIMAL LIGHTS", 2011. -701с. - С. 315.
3. Вахобов М.М. Компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартларини жорий этиш - замонавий таълим парадигмаси сифатида. /Замонавий таълим/ Современное образование. 2016 йил 10-сон, 3-б.
4. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. — Тошкент: 2015. 94-б.

5. Абдуллаева М.А. Ўйин машғулотларини бошқариш орқали мактабгача ва бошланғич таълим ёшидаги болалар фаоллигини ошириш. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2016. 42-б.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-kompetentsiy-prepodavatelya-v-turtsii-s-tochki-zreniya-kompetentsiy-nepreravnogo-obrazovaniya-evropeyskoy-komissii/viewer>
7. Куранова М. “Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида ижтимоий компетенцияларни ривожлантириш методикаси” мавзусидаги (PhD) диссертация. – Тошкент: 2020.
8. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя. // Советская педагогика. 1990. № 8.
9. Леднев В.С., Никандров Н.Д., Рыжаков М.В. Государственные образовательные стандарты в системе общего образования: теория и практика. - М.: 2002.
10. Головатный Н.Ф. Студент: путь к личности. - М.: 1982. –С. 49.
11. Матвеев Ю.И. Социальная ориентация личности / Отв. ред. В.А. Кан-Калик; Северо-Кавказский научный центр высшей школы. - Ростов н/Д: Изд-во Ростовского университета. 1990. –С. 155.
12. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyotyo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -T.: «O'zbekiston». 2017. 29-b.
13. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son, 70-modda.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr “O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-son Farmoni.
15. Kukushin V.S. Teoriya i metodika vospitaniya. – Rostov-na-Donu: «Feniks», 2006.
16. Щедровицкий Г.П. Пространство свободы. // Народное образование. №1. 1997. - С. 7.

РЕЗЮМЕ

Maqolada “Tarbiya” fani o'qituvchilarining pedagogik faoliyatini takomillashuvida xususiy va tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish muammosining ayrim masalalari haqida ma'lumotlar berilgan

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация по некоторым вопросам развития специальных и базовых компетенций в совершенствовании педагогической деятельности преподавателей школьного предмета «Тарбия» («Воспитание»).

SUMMARY

The article provides information on some issues of the development of special and basic competencies in improving the pedagogical activity of teachers of the subject “Upbringing”.

TALABALARNING UMUMKASBIY FANLAR INTEGRATSIYASIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

N.Orinbetov – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

M.Amanbaev – *katta o'qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

D.Turdimuratov – *talaba*

Toshkent shahri Turin politexnika universiteti

Tayanch so'zlar: robototexnika, mexatronika, mexanika, elektromexanika, elektrotexnika, mikroelektronika, mikroprotsessor texnologiyalari, mashinalar va agregatlar, elektr o'lchash mashinalari, robotlar, biotexnologiya, telekommunikatsiya, aviatsiya, kosmik va harbiy texnika.

Ключевые слова: робототехника, мехатроника, механика, электромеханика, электротехника, микроэлектроника, микропроцессорные технологии, машины и агрегаты, электроизмерительные машины, роботы, биотехнология, телекоммуникации, авиация, космическая и военная техника.

Key words: Robotics, mechatronics, mechanics, electromechanics, electrical engineering, microelectronics, microprocessor technologies, machines and aggregates, electrical measuring machines, robots, biotechnology, telecommunications, aviation, space and military equipment.

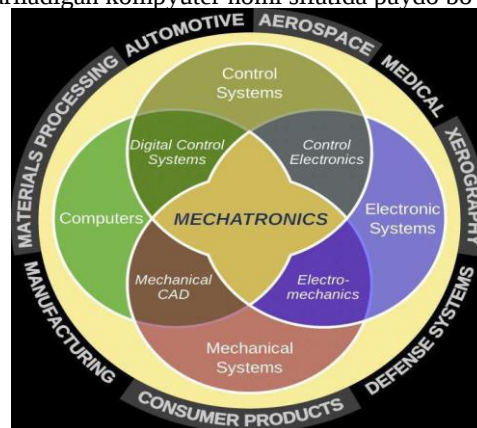
Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi tufayli biz har kuni turli xil atamalar, tushunchalar, fanning texnika bilan bog'liq sohalari bilan uchrashamiz. Buni har kuni eshitganimizdek, ushbu tushunchalar qaysi sohada yoki qaysi jarayonlarda qo'llanilishini bilmaymiz. Masalan, robototexnika sohasida qo'llaniladigan tushunchalarni, masalan manipulyatorlar, bo'g'inlar va boshqalarni bilmaymiz. Shuning uchun, agar biz yuqoridagi masalalar haqida bilmoqchi bo'lsak, ushbu atamalar yoki jarayonlarning kelib chiqishi, tamoyillari va tuzilishi bilan tanishish kerak.

Shu munosabat bilan ushbu mustaqil ishda ko'rib chiqilgan "mexatronika" tushunchasi bilan tanishib chiqamiz. Biz umuman mexatronika haqida ko'p eshitganmiz, ammo keling, u qanday muammolarni o'z ichiga oladi, qanday muammolarni yechadi va nima uchun bu mustaqil ishda foydalaniladi degan savolga javob izlaylik.

Zamonaviy "Mexatronika" atamasi, yapon manbalariga ko'ra, 1969 yilda Yaskawa Electric tomonidan kiritilgan va 1972 yilda savdo belgisi sifatida tashkil etilgan. Bu so'z "mexanika" va "elektronika" so'zlarining birikmasidan iborat. Ushbu ikkita tushunchaning bir so'z bilan birikishi fan va texnika bilan integratsiyani anglatadi, bu zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish va yangi turdagi tizim va uskunalarni ishlab chiqarishda sifatli qadam tashlashga imkon beradi.

Xuddi shunday, elektromexanika keng qo'llaniladigan qo'zg'alish tizimlarini ishlab chiqishda elektrotexnika va mexanika yutuqlaridan foydalanadigan fan sifatida

rivojlandi. Elektromexanika va mikroelektronikaning birlashishi birlashgan ishchi a'zolar va unga asoslangan qurilmalarning mexanik harakat moduli paydo bo'lishiga olib keldi. Biroq, 1980 yillarning boshlarida "mexatronika" atamasi jahon texnik adabiyotida an'anaviy harakat bilan boshqariladigan kompyuter nomi sifatida paydo bo'ldi [1].

Mexatronika paydo bo'lmoqda va shu munosabat bilan uning ta'rif va asosiy terminologiyasi hali to'liq shakllanmagan, shuning uchun uning ta'rifini keng va tor (maxsus) hajmda ko'rib chiqish yaxshiroqdir.

Mexatronikaning eng keng ta'rif: Mexatronika - bu mashinalar va kompyuter tomonidan boshqariladigan tizim-